

**CRITERIA FOR ASSESSING THE RELEVANCE, RELIABILITY, AND
ADMISSIBILITY OF DIGITAL EVIDENCE**

Koklanov Bakhtiyor Gulimbay ugli

Abstract: This article analyzes the assessment of digital evidence based on the criteria of relevance, reliability, and admissibility, as well as the role of forensic examination and expert opinions in this process. It discusses the importance of hash functions and reproduction methods in ensuring the integrity of digital data, along with assessment criteria based on the Daubert standard. The article also substantiates the need to enhance the specialized knowledge of investigators and judges in the field of digital forensics.

Keywords: digital evidence, assessment criteria, relevance, reliability, admissibility, hash function, Daubert standard, forensic examination, digital forensics.

**РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАРНИНГ АЛОҚАДОРЛИГИ, ИШОНЧЛИЛИГИ ВА
МАҚБУЛЛИГИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ**

Кўкланов Бахтиёр Гулимбай ўғли

Аннотация: Мақолада рақамли далилларни алоқадорлик, ишончлилик ва мақбуллик мезонлари бўйича баҳолаш ҳамда бу жараёнда суд экспертизаси ва эксперт хулосасининг ўрни таҳлил қилинган. Рақамли маълумотларнинг яхлитлигини таъминлашда хеш-функциялар ва қайта тиклаш (репродукция) усулларининг аҳамияти, шунингдек, Дауберт стандартига асосланган баҳолаш мезонлари ёритилган. Терговчи ва судьяларнинг рақамли криминалистика соҳасидаги махсус билимини ошириш зарурати асосланган.

Калит сўзлар: рақамли далиллар, баҳолаш мезонлари, алоқадорлик, ишончлилик, мақбуллик, хеш-функция, Дауберт стандарти, суд экспертизаси, рақамли криминалистика.

Замонавий жамиятда рақамли технологияларнинг жадал суръатлар билан ривожланиши ва турли соҳаларга кенг жорий этилиши нафақат ижтимоий-иқтисодий муносабатларни, балки ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва суд экспертизаси фаолиятини ҳам сезиларли даражада ўзгартирмоқда. Рақамли технологияларнинг кенг қўлланилиши бир томондан криминалистик аҳамиятга эга бўлган янги турдаги ахборотларнинг пайдо бўлишига олиб келаётган бўлса, иккинчи томондан ушбу ахборотларни қайд этиш, сақлаш, автоматлаштирилган тарзда қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва илмий

асосда тадқиқ этиш билан боғлиқ фаолият доирасининг кенгайишига хизмат қилмоқда. Хусусан, амалиётда олиб борилаётган тергов ҳаракатлари ва суд муҳокамалари жараёнида тайинланадиган кўплаб эксперт тадқиқотларида рақамли технологиялардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу ҳолат рақамли маълумотларни таҳлил қилиш, электрон ахборот ташувчилардаги маълумотларни тиклаш, қайта ишлаш ва уларнинг ҳаққонийлигини аниқлаш имкониятларини янада кенгайтirmoқда. Шу жиҳатдан, рақамли технологияларнинг суд экспертиза фаолиятига босқичма-босқич ва тизимли равишда кириб бориши тадқиқотларнинг илмий-техник базасини мустаҳкамлаш, уларнинг самарадорлигини ошириш ҳамда криминалистик тадқиқотлар сифатини яхшилашга хизмат қилмоқда.

Шу билан бирга, рақамли далиллар билан боғлиқ эксперт хулосаларини текшириш ва уларга ҳуқуқий баҳо бериш тартиби процессуал қонунчиликда етарли даражада аниқ тартибга солинмаган. Мазкур ҳолат амалиётда муайян муаммоларни келтириб чиқармоқда, жумладан, тергов органлари ҳамда эксперт муассасалари фаолиятида айрим процессуал ва услубий хатоликларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Чунки рақамли далилларнинг хусусияти, уларни олиш ва тадқиқ этиш усуллари анъанавий далиллардан муайян жиҳатлари билан фарқ қилади.

Қоида тариқасида, эксперт рақамли далилларни тўплаш, уларни текшириш ва таҳлил қилиш ҳамда натижаларини баҳолаш жараёнида илмий асосланган хулоса тайёрлайди. Суд муҳокамаси давомида эса эксперт томонидан ўтказилган тадқиқотнинг ўзига хос жиҳатлари, тадқиқот жараёнида қўлланилган техник воситалар, дастурий таъминот, усул ва методикаларнинг мазмуни ҳамда уларнинг қўлланилиш асослари батафсил тушунтириб берилади.

Эксперт тадқиқот жараёнида амалга оширилган барча ҳаракатларни тўлиқ ва аниқ тарзда ҳужжатлаштириши алоҳида аҳамиятга эга. Жумладан, рақамли далилларни олиш, сақлаш, текшириш ва таҳлил қилиш босқичларида қўлланилган усуллар, техник воситалар ва дастурий инструментлар аниқ кўрсатилиши лозим. Шунингдек, рақамли маълумотларнинг яхлитлигини таъминлаш мақсадида хеш функциялардан фойдаланиш, яъни далилларнинг ўзгармаганлигини тасдиқловчи криптографик назорат усулларини қўллаш ҳам муҳим ҳисобланади.

Бундан ташқари, эксперт рақамли далилларни баҳолашда қўлланган мезонлар, таҳлил жараёнининг босқичлари ва олинган натижаларнинг илмий асосларини ҳам батафсил изоҳлаб бериши зарур. Эксперт хулосасининг ишончлилиги ва асослилигини таъминлаш мақсадида тадқиқот натижаларини амалда қайта намоиш этиш, яъни экспертиза жараёнини қайта тиклаш ёки кўрсатиб бериш орқали уларнинг ҳаққонийлигини тасдиқлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Шу тариқа, рақамли технологияларнинг суд экспертиза фаолиятига кенг жорий этилиши эксперт тадқиқотларининг мазмуни ва усулларини такомиллаштириш билан

бирга, рақамли далиллар билан ишлаш жараёнини ҳуқуқий ва методик жиҳатдан янада такомиллаштириш заруратини ҳам юзага келтирмоқда. Эксперт томонидан ўтказилган экспертиза тадқиқоти натижалари суд муҳокамаси жараёнида текширилганда судья, прокурор ва ҳимоячи (адвокат) томонидан бир хил мазмунда ва бир хил қийматда қабул қилиниши лозим. Бундай ҳолат экспертиза натижаларининг объективлиги, ишончлилиги ва илмий асосланганлигини таъминлашга хизмат қилади. Агар экспертиза натижалари турли процесс иштирокчилари томонидан текширилганда бир хил хулосага олиб келса, бу рақамли далилларнинг ҳақиқийлиги ҳамда уларнинг яхлитлиги сақланганлигини тасдиқловчи муҳим омил сифатида намоён бўлади.

Шунингдек, экспертиза тадқиқоти натижаларининг бир хил тарзда баҳоланиши рақамли маълумотлар билан ишлаш жараёнида қўлланилган усул ва воситаларнинг тўғри танланганлиги ҳамда уларнинг илмий асосланганлигини кўрсатади. Бу эса, ўз навбатида, рақамли далилларнинг ўзгармаганлиги, уларни олиш, сақлаш ва таҳлил қилиш жараёнида процессуал талабларга тўлиқ риоя қилинганлигини англатади.

Бироқ амалиётда айрим ҳолатларда рақамли далилларни экспертнинг тушунтиришлари ва кўрсатувларини инобатга олмасдан баҳолаш ҳолатлари учраб туради. Бундай ёндашув эса далилларнинг мазмуни ва уларнинг тадқиқот жараёнида аниқланган хусусиятларини нотўғри талқин қилишга сабаб бўлиши мумкин. Чунки рақамли далиллар ўзининг техник ва дастурий хусусиятлари билан анъанавий далил турларидан фарқ қилади ва уларни тўғри баҳолаш учун махсус билим ва кўникмалар талаб этилади.

Шу сабабли, рақамли далилларни баҳолаш жараёнида эксперт томонидан берилган хулоса, тадқиқот жараёнида қўлланилган усуллар, техник воситалар ва дастурий таъминот ҳақидаги тушунтиришлар албатта инобатга олинishi лозим. Акс ҳолда, эксперт кўрсатувларини ҳисобга олмасдан қабул қилинган қарорлар айрим ҳолларда нотўғри хулосаларга олиб келиши ва процессуал хатоликларни келтириб чиқариши мумкин.

Рақамли далиллар бўйича эксперт хулосаси содда ва тушунарли шаклда бўлиши мақсадга мувофиқ. Тергов ёки экспертиза натижалари судда иштирок этаётган барча томонлар учун объектив шаклда тавсифланиши зарур. Суд муҳокамасида мутахассиснинг иштироки исботлаш жараёни муваффақиятини таъминлайди.

Эксперт ўзига юклатилган вазифаларни амалга ошириш жараёнида рақамли далиллар билан боғлиқ барча ҳаракатлар учун бевосита масъул ҳисобланади. Жумладан, рақамли далилларни аниқлаш, тўплаш, текшириш, уларни тегишли тартибда хужжатлаштириш ва хавфсиз ҳолатда сақлаш каби босқичларнинг барчаси эксперт зиммасига юклатилган муҳим вазифалар қаторига киради. Бу жараёнларда амалга оширилган ҳар бир ҳаракат далилларнинг ҳаққонийлиги ва уларнинг кейинги босқичларда ишончли манба сифатида қўлланилишига бевосита таъсир кўрсатади.

Шу сабабли эксперт ишни судга қадар юритиш босқичида ҳамда суд муҳокамаси давомида рақамли далилларнинг қандай шароитларда аниқлангани, қандай усуллар орқали олингани ва уларни тадқиқ қилиш жараёни қандай амалга оширилгани юзасидан батафсил тушунтиришлар бериши лозим. Бундан ташқари, рақамли маълумотларни олиш ёки қайта ишлаш жараёнида қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида юзага келиши мумкин бўлган ҳар қандай ўзгаришлар ҳақида ҳам эксперт томонидан аниқ маълумотлар тақдим этилиши талаб этилади. Бундай тушунтиришлар терговчи, прокурор ва суд томонидан далилларнинг ишончилиги ҳамда уларнинг процессуал қийматини тўғри баҳолашда муҳим аҳамият касб этади. Эксперт томонидан берилган тушунтиришларни тўғри англаш ва уларга ҳолисона баҳо бериш учун иш юритувчи шахслар — терговчи, прокурор ва судьяларнинг рақамли криминалистика соҳасида муайян даражада махсус билим ва амалий кўникмаларга эга бўлиши мақсадга мувофиқдир. Чунки мазкур субъектлар жиноят иши бўйича ҳақиқатни аниқлаш, ишда мавжуд ҳолатларга ҳуқуқий баҳо бериш ҳамда қонунийликни таъминлаш учун масъул ҳисобланади.

Шу нуктаи назардан қараганда, рақамли далиллар билан ишлаш соҳасида етарли билим ва кўникмаларнинг мавжуд эмаслиги айрим ҳолатларда далилларнинг мақбуллигини шубҳа остига қўйиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, иш ҳолатларини нотўғри талқин қилишга ёки иш юзасидан асоссиз ва нотўғри қарорлар қабул қилинишига сабаб бўлиши эҳтимолини оширади. Шунинг учун ҳам рақамли криминалистика соҳасида билим ва малака ошириш, айниқса тергов ва суд органлари ходимлари учун, замонавий ҳуқуқни қўллаш амалиётида муҳим аҳамият касб этади.

Қонунни қўлловчи субъектларнинг рақамли криминалистика соҳасида махсус тайёргарликка эга бўлиши зарурлиги масаласи илмий адабиётларда кенг муҳокама қилинган ва бу йўналишда бир қатор тадқиқотлар амалга оширилган. Замонавий ахборот технологиялари кенг ривожланаётган шароитда жиноятларни очиш ва тергов қилиш жараёнида рақамли маълумотлар муҳим аҳамият касб этаётгани сабабли, ҳуқуқни қўлловчи органлар ходимларининг мазкур соҳада етарли билим ва кўникмаларга эга бўлиши тобора долзарб аҳамият касб этмоқда.

Хусусан, тадқиқотчи Мария-Хелен Марас “рақамли криминалистика амалиётида терговчиларнинг роли ва вазифаларига алоҳида эътибор қаратади. Унинг таъкидлашича, терговчиларнинг фаолияти фақатгина рақамли далилларни аниқлаш, уларни тиклаш ёки техник воситалар ёрдамида олиш билан чекланиб қолмаслиги керак. Аксинча, улар тергов жараёнида қўлга киритилган рақамли маълумотларни тўғри таҳлил қилиш, уларнинг мазмунини англаш ҳамда ушбу маълумотларни суд муҳокамаси давомида асосли ва ишончли тарзда тақдим эта олиш қобилиятига ҳам эга бўлишлари лозим”.

Шунингдек, рақамли далилларни судга тақдим этиш жараёнида уларнинг келиб

чиқиши, олинган усуллари, сақланиш шароити ва уларга ишлов бериш жараёни ҳақида аниқ ва тушунарли маълумотлар берилиши муҳим аҳамиятга эга. Терговчи томонидан бу маълумотларнинг тўғри ва асосли равишда изоҳланиши суд томонидан далилларнинг ишончлилигини баҳолашда ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Шу нуктаи назардан, ҳуқуқни қўлловчи органлар ходимларининг рақамли криминалистика соҳасида махсус билим ва амалий кўникмаларга эга бўлиши жиноят ишларини самарали тергов қилиш, рақамли далилларни тўғри баҳолаш ҳамда судда уларни асосли равишда тақдим этиш учун муҳим шартлардан бири сифатида қаралади. Назарияда далилни баҳолаш мезонлари бўйича қатор фикр ва мулоҳазалар мавжуд. Айрим олимлар “далилларни баҳолашда уларнинг иш бўйича объектив ҳақиқатга эришишга таъсир этувчи барча хусусиятларини белгилаш зарур деб ҳисоблашган” . Бошқалари эса, “далилларни баҳолашда уларнинг ишончлилигини асосий мезон сифатида қабул қилишган. Яна бир гуруҳ олимлар далилларни баҳолашда далилнинг кучи ва аҳамияти, унинг мақбуллиги ва алоқадорлигига эътибор қаратган” .

Бу борада, Вассил Роуссев томонидан ишлаб чиқилган мезонлар ҳақиқатга анча яқин. У Дауберт стандартига мувофиқ рақамли далилларни судга тақдим этиш ёки улар юзасидан кўрсатувларни баҳолашнинг қуйидаги асосий мезонларини таклиф этган: ”1. Тергов ва экспертиза давомида қўлланилган методлар назарий асосланган бўлиши;
2. Криминалистик амалиётда қўлланилган услублар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг журналлари, рўзнома ёки интернет сайтларида чоп этилиши кераклиги;
3. Тадқиқот усулининг хато қилиш даражасини қандай эканлиги;
4. Амалиётда қўлланиладиган методлар бирор илмий жамиятда қабул қилиниши кераклиги” .

Ушбу стандартлар “рақамли далилларининг тўғрилиги ва эксперт хулосаларини ҳаққонийлигини текширишда кенг имконият беради. Суд муҳокамасида экспертнинг рақамли далиллар юзасидан берган хулосаси тингланади. Агар лозим бўлса, экспертдан тушунтиришлар ва изоҳлар талаб қилиниши мумкин. Агар суд ёки томонлардан бири эксперт ёки мутахассисдан бажарилган ҳаракатларни такрорлашни талаб қилса, улар буни амалга оширадилар ва томонлардан бири ёки суд ҳам ушбу жараённи такрорлаб кўриши мумкин. Жараённи такрорлаш натижасида бир хил натижага эришилса, демак олинган далиллар мақбул ва ишончли ҳисобланади. Олинган фактик маълумотлар ижтимоий хавфли қилмишнинг бир ёки бир неча қисмини боғлашга имкон берса, демак далиллар алоқадор ҳисобланади. Техник талаблар бўйича суд рақамли далилларни олиш, сақлаш ва таҳлил қилиш учун фойдаланилган процедура ва воситаларини, рақамли суд экспертизаси лабораторияси экспертлари берган кўрсатувлари ва хулосаларини танқидий баҳолайди.

Иқтибос келтирилган асосий манбаларнинг ихчамлаштирилган рўйхати:

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси (2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ-1003-сонли Қонун ўзгартишлари билан). — www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процесси. — Тошкент, 2012. — 108-б.
3. Каримов Б. Рақамли далиллар категориясининг илмий-назарий масалалари // Юридик фанлар ахборотномаси. — 2024. — Б. 150.
4. Хамидов Б. Рақамли экспертиза натижаларини текшириш ва баҳолаш // Жамият ва инновациялар. — 2021. — Б. 94–95.
5. Голубцов В. Г. Теория доказательств и цифровизация в гражданском судопроизводстве // Пермский юридический альманах. — 2019. — С. 379–387.
6. Головкин Л. В. Цифровизация в уголовном процессе // Вестник экономической безопасности. — 2019. — С. 15–25.
7. Вехов В. В. Электронная криминалистика: понятие и система. — Ростов-на-Дону, 2017.
8. Arnes A. Digital Forensics. — John Wiley & Sons Ltd, 2018. — 366 p.
9. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime. — California, 2004. — 690 p.
10. Maras M.-H. Computer Forensics: Cybercriminals, Laws, and Evidence. — Jones & Bartlett Learning, 2015. — 564 p.
11. Roussev V. Digital Forensic Science: Issues, Methods, and Challenges. — Morgan & Claypool Publishers, 2016. — 155 p.